

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

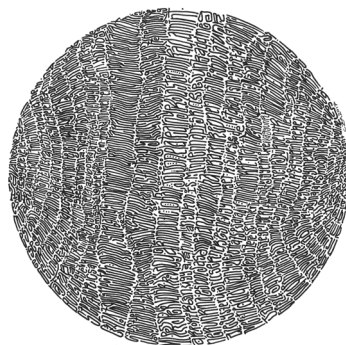
GONDOLATOK A HADISÍROKRÓL

*Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Tudtuk, hogy az ember esendő
S nagyon adós a szeretettel:
Hiába, mégis furcsa volt
Fordulása élt s volt világnak.
Csüföledőbb sohse volt a Hold:
Sohse volt még kisebb az ember,
Mint azon az éjszaka volt.
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.*

ADY ENDRE: Emlékezés egy nyár-éjszakára

A katonai temetők kérdése a jogban, a jogtörténetben és a nemzetközi jogban az emberiség történelmének kezdetétől jelen van, és végigkíséri a jogi gondolkodást. A háború a történelemmel, az emberiséggel egyidős, így a háború katonai áldozatainak és az életben maradtaknak a kegyeleti jogával kapcsolatos normarendszer elsősorban és magától értetődő módon a mai napig szakrális elemeket hordozott és hordoz magában. Ezt a szakralitást a római jog mint az európai jogi gondolkodás fundamentuma világítja meg talán a legpontosabban. A rómaiak kifinomult jogrendszere a dolgok legfontosabb felosztása tekintetében élesen megkülönböztette a res divini iuris / res humani iuris fogalompárt, elhatárolva egymástól az isteni jog alá tartozó tárgyakat az emberi jog hatálya alá tartozóktól.

Az isteni jog hatálya alá tartozó dolgok további felosztását jelentette a res sacra, azaz az isteneknek ajánlott és szentelt dolgok, épületek, templomok, szobrok összessége, amelyek értelemszerűen az élők hitéletét szolgálták. A res religiosa alá tartoztak a temetkezési helyek, amelyek az alvilági istenekre bízott kegyeleti helyeket jelentették. A temetkezési helyeket a rómaiak olyannyira tisztelték, hogy még az általuk pusztá tárgyként kezelt rabszolgák sírjait is az isteni jog hatálya alá he-

**...román–magyar
viszonyban a hadisírok
kérdésének megítélése
a hadijogon túlmutató,
a kisebbségvédelem
hatálya alá tartozó
kérdéseket és
megoldásokat, a
kisebbségvédelem
nemzetközi jogi kötele-
zettségeinek betartását
várja el a felektől.**

lyezték. Az isteni jog hatálya alá tartozott végezetül a *res sanctae*, azaz a sérthetetlen dolgok azon csoportja, amelyen elsődlegesen az istenek védelme alatt álló városfalakat, kapukat értették a rómaiak.

A *res divini iuris* tárgyai, így a *res religiosaként* meghatározott temetkezési helyek, temetők, sírkertek is sérthetetlenek, forgalomképtelenek voltak, birtoklásuk nem lehetett semmiféle alku tárgya, az isteni jog hatálya alá tartozó dolgok megsértése szükségképpen halállal büntetendő cselekedetnek minősült. Mindennek pedig különös jelentőséget ad az a tény, hogy ebben a korban a háború és béke jogát a *ius gentium* részeként, azaz a népek jogaként szakrális intézménynek tekintették, amely valamennyi népnél érvényesül, ezáltal a természet törvényének, azaz *ius naturalé*-nak tekintendő. A *ius naturale* – úgy is mint szakrális jog – az emberi törvények által le nem rontható. Cicero szerint a „valódi törvény pedig az igaz értelem, amely a természettel összhangban áll, amely mindenüvé szétárad, amely tartós, örök, amely parancsok révén köteleosségre szólít, és tilalmak által elrettent az álnokságtól”. A temetkezési helyek szakrális tiszteletének és sérthetlenségének szabályai mindezeknek megfelelően teljes egészében összhangban álltak azzal a szintén ősi, szokásjogi alapon élő hadviselési szabállyal, amely szerint egyéb szent helyeken, templomokban és kegyeleti helyeken egyebekben harcnak sem volt helye. E helyek a csend és az emlékezés terei tehát, az ember és az általa alkotott jog hatalma felett állók.

A temetkezési helyek jogi megítélése és így sérthetlensége a kereszténység elterjedésével mit sem változott, beleértve a katonai temetőket. A sérthetlenséget mint a kegyeleti jog részét magától értetődő isteni jogintézményként a hadviselő felek megfelelően alkalmazták. Mindez azt eredményezi, hogy a nemzetközi jog alapvetően nem rendezte a kérdést univerzális szinten, elvégre arra nem volt szükség az évezredek óta magától értetődő gyakorlatból fakadóan. A hadviselés jogának legfontosabb alapidokumentumai, az úgynevezett Genfi Egyezmények is csak azt rögzítik ebből fakadóan, hogy a sírokat tiszteletben és megfelelően karban kell tartani, valamint azokat meg kell jelölni, hogy a kegyeleti jog gyakorlása érdekében a sírok mindenkor fellelhetők és megtalálhatók legyenek. A tisztelet és a bajtársiasság fontos szabályaként él továbbá az a norma, hogy ugyanazon hatalomhoz tartozó elhunytakat, hacsak lehetséges, ugyanazon a helyen kell eltemetni.

Az elmúlt évezredek jogi gondolkodását áttekintve tehát rögzíthető, hogy a rómaiak óta vitán felül áll, hogy a háborúban elesettek temetkezési helye, illetve az elesetteknek szentelt emlékművek az emberi behatástól mentes területek, azok sérthetetlenek minősítettek valamennyi hatalom és jog által.

A katonai temetők kérdését ennek megfelelően az államközi viszonyokban és az állam belső jogában kell elemezni, amely érdekes, valamint megfontolandó példákat mutat, különösen ha összevetjük a magyar–román államközi megállapodásokkal. Figyelemmel arra, hogy a fentebb felvázoltak szerint a nemzetközi jog a kegyeleti jogot, így a katonai kegyeleti jogot magától értetődő, az emberiség történelmével egyidős jogként ismeri és kezeli, ezért alapvetően az egyes államokra bízott a kegyeleti joggal, annak gyakorlásával kapcsolatos részletszabályok kidolgozása és alkalmazása. A katonai együttműködés előképeként a legtöbb esetben a francia–porosz háborút lezáró 1871-i frankfurti békét mint bilaterális szerződést szokta a jogtörténet felidézni, amely ugyan csak a hadifoglyokkal kapcsolatos tételes rendelkezéseket tartalmazott, de előrevetítette a háborúkat lezáró hadviselő felek közötti háború utáni együttműködés kötelezettségét. A modern háborúk koráig, azaz gyakorlatilag az első

világháború koráig tételes szerződések a hadisírok tárgyában nem fordultak elő, de az első világhéget követő radikális államterület-változások, majd különösen a második világháborút követő ideológiai átalakulások, valamint a kétpólusú, nem átjárható világrend hangsúlyossá tette és különösen indokolta az államközi egyezmények megkötését a hadisírok tárgyában is.

Az államközi egyezmények kiindulópontja majdnem minden esetben a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvei (a továbbiakban Genfi Egyezmények), amelyeket Magyarországon az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet, míg Romániában a 224/1990. számú törvényrendelet hirdetett ki a Hivatalos Közlöny 1990. május 14-i számában. A Genfi Egyezmények alapállása a 34. cikk szerint a kegyeleti jog tekintetében a sírok tiszteletben tartása, azok megfelelő megjelölése és karbantartása. Mindezek alapján nemcsak elvárás, hanem kötelezettség is a hadviselő felekkel szemben, hogy mihelyt a körülmények és a közöttük lévő viszony lehetővé teszi, megállapodásokat kössenek annak érdekében, hogy megkönnyítsék a síroknak az elhunytak hozzátartozói és a hivatalos sírnyilvántartó szolgálat képviselői részéről történő felkeresését. Az ilyen megállapodásokban pedig szükségképpen rendelkezni kell a kegyeleti jog gyakorlásáról, valamint a sírok állandó védelméről és karbantartásáról. Ilyen megállapodások, valamint a karbantartással kapcsolatos viszonzosság hiányában fennálló egyes költségviseléssel kapcsolatos viták esetében azon állam, amelynek területén a sírok találhatóak, ajánlatot tehet az elhunytak maradványai hazaszállításának megkönnyítésére. Amennyiben ennek ellenére sincs megállapodás, vagy az ajánlat elutasításra talál, az ajánlattételtől számított öt év elteltével – az érintett ország kellő értesítése után – a temetőkre és sírokra vonatkozó belső jogszabályoknak megfelelő intézkedéseket fogantósíthatók, amin értelemszerűen a hadisírok felszámolását kell elsősorban érteni. A hadisírok kérdése által érintett állam egyebekben csak abban az esetben hantolhatja ki a maradványokat, ha nincs a fentiekben ismertetett államközi megállapodás, vagy a kihantolást fontos közérdek indokolja. Ebben az esetben is azonban hangsúlyos emberi és állami kötelezettség az érintett állam értesítése, lehetőleg bevonása a kihantolásba, a hantok tiszteletben tartása, továbbá az újratemetés tervezett helyére vonatkozó megfelelő információk átadása, adott esetben annak közös meghatározása.

Magyarország és Románia kapcsolatai az ismert történelmi okokból fakadóan különösen súlyos kérdésekkel terheltek, amelyek feloldását és a két ország közötti kapcsolatok jogi keretbe való foglalását volt hivatott szolgálni a Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról szóló Szerződés, közkeletű nevén Román–Magyar Alapszerződés (a továbbiakban Alapszerződés). Az Alapszerződést Magyarországon az 1997. XLIV. törvény, míg Romániában a 1996. évi 113. törvény ratifikálta.

Az Alapszerződés megkötése kérdésében volt ugyan konszenzus, de annak indokai eltérőek voltak a szerződő felek között. Magyarország számára a határon túl élő magyar közösség alapvető jogainak tiszteletben tartásának biztosítása volt a fő cél, míg Románia elsődlegesen garanciát kívánt a határok sérthetlensége elvének magyar részről történő betartására. Ilyen körülmények és eltérő alapállások között egyértelmű volt, hogy az Alapszerződés megkötése csak hosszas viták kompromisszumos feloldásával lehetséges. A jelen írás nem hivatott az Alapszerződés megszületésének körülményeit és rendelkezéseit tételesen elemezni, azonban a téma szempontjából kiemelt jelentőségű szabályok felidézése elengedhetetlen.

Az Alapszerződés kiemelten kezeli a kulturális és nyelvi identitás megőrzésének kölcsönös tiszteletben tartását, amelynek értelemszerűen alapfeltétele az anyanyelv használatának joga, ugyanakkor kiemelt jelentősége van e körben a lelkiismereti és vallásszabadságnak, amelyből ezen vallásszabadságból és kulturális identitás jogából fakadó saját kegyeleti jog gyakorlása is ered. Az Alapszerződés preambulumból is levezethető a kegyeleti jog gyakorlásának feltételrendszere, mert a preambulumból a megértést, az együttműködést és a jószomszédság alapjait rögzíti, a kölcsönös tisztelet, az emberi jogok, alapvető szabadságjogok, humanizmus, jogállamiság alapjain, amely egyenesen elvezet a humanizmusból fakadó kegyeleti joghoz. Figyelemmel arra, hogy a nemzeti kisebbségek azon állam társadalmának integráns részét képezik, ahol élnek, az Alapszerződés kiemeli a kisebbségvédelem és az emberi jogok nemzetközi védelmének külön összefüggéseit; a kisebbségvédelem mint a nemzetközi együttműködés tárgya szoros együttműködésben fontos hozzájárulást jelent a stabilitáshoz és megértéshez.

A román–magyar relációban a hadisírok kérdését ennek megfelelően nem lehet csak és kizárólag a Genfi Egyezmények alapján szabályozni, annak ugyanis szükségképpen a nemzeti identitáshoz, annak megőrzéséhez kapcsolódó egyéb aspektusai vannak, így a katonai szabályozáson túl a kisebbségvédelmi szabályozásnak is érvényesülnie kell.

Ennek megfelelően egy katonai temető nemcsak kegyeleti hely, hanem a kulturális örökség része is, amelyet ezen okból is őrizni és ápolni kell, azaz a katonai szempontokon felül az identitás megőrzésének és egymás kölcsönös megismerésének kisebbségvédelmi jogi elvárása jóval a Genfi Egyezményekeken túli hatást vár el ezektől a megállapodásoktól. Ennek megfelelően az Alapszerződés 13. cikk (2) bekezdése kiemeli a történelmi és kulturális emlékművek, emlékhelyek, írásos és tárgyi emlékek megőrzésének kötelezettségét, amelybe megítélésem szerint egymás katonai emlékhelyei és kegyeleti helyei is beletartoznak. Az Alapszerződés 15. cikk (6) bekezdése kiemeli a fentiek szerint, hogy a felek tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségek kulturális és történelmi örökségét, és támogatják erőfeszítéseiket a kisebbségi kultúrát és történelmet őrző műemlékek, emlékhelyek megőrzésére, valamint megfelelő intézkedéseket tesznek, hogy a vegyes lakosságú vidékeken az állampolgárok megismerkedhessenek a magyar, illetve a román kulturális értékekkel. A kölcsönös megértést hivatott szolgálni az Alapszerződés 14. cikkének előírása a tolerancia és megértés légkörének előmozdításáról, az idegengyűlölet, a faji, etnikai és vallási alapú gyűlölet, diszkrimináció és előítéletek mindenfajta megnyilvánulásának elítéléséről és azok megelőzésére irányuló hatékony intézkedések megtételének kötelezettségéről.

Mіндеzen célokkal összhangban kell tehát értelmezni a két állam között kötött valamennyi államközi szerződést, így a katonai együttműködésre vonatkozó, Budapesten, 2003. április 7-én aláírt megállapodást is (a továbbiakban Megállapodás), amely már tételesen rendelkezik a hadisírokról. A megállapodást Magyarországon a 2004. évi XXXIX. törvény, Romániában a 2003. évi 394. törvény hirdette ki.

A Megállapodás, mint ahogyan fentebb kifejtésre került, a Genfi Egyezmények – mint gyakorlatilag valamennyi katonai hadisír megállapodás mintája – alapján, arra visszautalva készült. A Megállapodás azonban a Genfi Egyezmények mintaklauzuláin, azok megismétlésén túl szükségképpen az Alapszerződés elvi kiindulópontjait is tartalmazza, így az a megállapítás, amely szerint a Románia és Magyarország közötti kétoldalú egyezményeket az Alapszerződés rendelkezéseivel összhangban kell értelmezni, ebben a szerződésben is megerősítést nyert.

A Megállapodás 2. cikke tehát a nemzetközi jog elvárásával összhangban tartalmazza a megőrzés, az azonosítás, nyilvántartás, létesítés, javítás, gondozás, látogathatóság, egyeztetés, kölcsönös tájékoztatás és védelem kötelezettségét és a háborús elesettek örök nyugalomhoz való jogának védelmét, de kiegészül a rendelkezés azzal a nagyon fontos kötelezettséggel is, hogy a felek nem engedik meg a hadisírok és a háborús emlékművek közvetlen közelében olyan építmények és létesítmények elhelyezését, amelyek nem összeegyeztethetők az adott hely méltóságával. A 3. cikk a hadisírok és a hadi emlékművek elhelyezésének gyakorlati megvalósítását tartalmazza, alapvetően a viszonyosság és kölcsönösség alapján, kiemelve, hogy a hadisírok és a hadi emlékművek elhelyezésére térítésmentesen egymás rendelkezésére

bocsátják a felek a földterületeket, ahol azok találhatóak, vagy ahol a későbbiekben létesülnek, továbbá a felek törekednek arra, hogy a hadisírokat és a háborús emlékműveket az eredeti helyükön őrizzék meg, áthelyezés csak közös megegyezéssel történhet. Az 5. cikk a költségviselés szabályai között a területi elvet rögzíti, azaz mindkét szerződő fél viseli országa területén a másik fél hadisírajainak és háborús emlékműveinek fenntartási és gondozási költségeit azzal, hogy természetesen van arra lehetőség, hogy valamely fél saját költségén a másik fél országának területén, annak beleegyezésével rendezheti és gondozhatja hadisírajait és háborús emlékműveit. A törvény tehát világos és egyértelmű ebben a kérdésben, az számon kérhető a nemzetközi jog szabályai szerint megismételve, hogy román–magyar viszonyban a hadisírok kérdésének megítélése a hadijogon túlmutató, a kisebbségvédelem hatálya alá tartozó kérdéseket és megoldásokat, a kisebbségvédelem nemzetközi jogi kötelezettségeinek betartását várja el a felektől.

Közép-Európát elhagyva, egymás viszonyában szerencsésebb sorsú országok megállapodásait áttekintve érdekes, mi több megfontolandó példák sokaságát láthatjuk szerte a világban. A hadisírokra vonatkozó megállapodások különösen az első világháborút követően kezdtek elterjedni, azokat, illetve a második világháború hadisírajaira vonatkozó dokumentumokat áttekintve alapvetően megfigyelhető, hogy a szövetségesek egymás javára nagyvonalú gesztusokat tettek, illetve tesznek. Különösen az Amerikai Egyesült Államok, a Brit Birodalom, illetve a Brit Nemzetközösség tagállamai különös hangsúlyt fektetnek a katonai temetők gondozására, általában külön központi hivatalt rendelnek e célra. Megfigyelhető ezekben az esetekben, hogy a nemzetközi jog által elvárt szoros együttműködés és tájékoztatás szintje olyan magas, hogy a sírkertek a lehető legméltóbb környezetet biztosítják az örök nyugalomukat töltő elesetteknek. Mindezek az esetek híven követik és teljesítik a Genfi Egyezmények által elvárt, a nemzetközi jog által minimumnak tekintett kötelezettségeket.

A fentieknél jóval magasabb szintet képvisel az a meglehetősen nagy gesztus az államok részéről, amikor az érintett állam az adott sírkertet vagy emlékhelyet az elesettek állama javára teljes egészében birtokba vagy adott esetben tulajdonba adja. Ilyen esetek kvázi területenkívüliséget eredményeznek a nemzetközi jog fogalmai szerint. Ezeknek a nagyvonalú gesztusoknak első példája Longwood, azaz Szent Ilna-szigeten I. Napóleon francia császár eredeti sírhelye, amely területet az Egyesült Királyság átengedte Franciaországnak az ismert történelmi ellentétek és a császár szerepének brit megítélésének ellenére. Az első világháborút követően az Oszmán Birodalom végét jelentő lausanne-i békét követően is hasonlóan jártak el a felek 1923-ban Szíriában. Ez esetben a Török Birodalmat megalapító Oszmán nagyapjának, Szulejmán sahnak a sírja került a fenti módon Törökországhoz, amely sírt a szír

polgárháború kitöréséig negyven török katona védett állandó jelleggel. A polgárháború óta a sír kérdése, a maradványok elszállítása, új emlékhely építése, illetve a régi helyszín megerősítése katonai jelenléttel állandó napirenden van.

Vélelmeshetően a fenti példák adhatták a mintát Franciaország számára, amikor a bresti katonai temetőt, a normandiai katonai temetőt, valamint a Pointe du Hocot, egy tizenhárom hektáros emlékhelyet és múzeumot átadott az Amerikai Egyesült Államok tulajdonába, a vimy-i emlékhelyet hasonlóképpen átadta Kanada tulajdonába, valamint a Szuvorov emlékművet pedig Oroszország tulajdonába. Az Amerikai Egyesült Államokban is találhatók hasonló módon kezelt katonai kegyeleti helyek, így Észak-Karolina államban Ocracoke és Hatteras szigetein az Egyesült Királyság tulajdonában áll két második világháborús temető, a Kealakekua-öbölben, Hawaii államban pedig Cook kapitány emlékműve követendő példa a nemzeti emlékhelyek más állam javára való átadásának. Az Egyesült Királyság és a Brit Nemzetközösség természetesen Iraktól Tanzániáig, Indiától Kenyáig gondoz sírkerteket, emlékhelyeket, emlékműveket. Időrendben a mai napig a legutolsó példája e nemes gesztusnak Tiwizna Peruban, ahol az 1995-ös perui–ecuadori háborút követően megkötött béke értelmében a perui településen mintegy egy négyzetkilométernyi területet adott át Peru Ecuadornak, amely területen tizennégy ecuadori katona nyugszik hazájuk lobogója alatt.

A nemzetközi példák és a nemzetközi jog szabályainak áttekintését követően egy messzi távolban lévő sírkert sorsára gondol a jelen írás marosvásárhelyi születésű, Miskolcon végzett jogász szerzője. Miskolc híres háziezredének, a magyar királyi 10. honvéd gyalogezrednek hősei az Úz-völgyében székely bajtársakkal együtt próbálták feltartóztatni a feltartózzhatatlant... Az elesettek így tették testvérré Miskolcot az Úz-völgyével, a sírkert pedig ezért közel van minden messzeség ellenére...

Az úz-völgyi sírkert és az egyébként sokak által nem ismert, Miskolcon álló második világháborús román hősök emlékműve együtt emlékeztetnek arra, hogy a törvények hangja minden fegyver hangjánál erősebb. A nemzetek idézett példái és a humanizmus pedig a hősök nyugalamához méltó megoldásokat mutatnak.

